

ÁGOSTON MAGDOLNA

A KELETI ÉS NYUGATI KERESZTÉNYSÉG EGYESÍTÉSÉNEK KÉRDÉSE

A keleti (ortodox) és a nyugati (római) kereszténység egyesítése Nyugat-Európában az írástudókat és a politikai és vallási vezetőket egyaránt foglalkoztatta. Az elemzők között voltak bértollnokok, akik a megrendelő politikai és vallási vezető ízlésének megfelelően érveltek az esélyek és lehetőségek mellett. A variánsok között az egyik gondolat, hogy a Kelet-római Birodalom bukása után a kereszténységet egyesítsék Róma fennhatósága alatt. Szakértők feladata volt tehát, hogy elemzéseikben feltárják, milyen előnye lenne annak, ha az ortodox keresztény vallást követő országok, beleértve az oroszokat és az orosz uralkodó katonai erejét is, Róma irányítása alá kerülnének. A keleti és nyugati kereszténység egyesítése ugyanis csak egy komponens a korban fontos kérdések között. Döntő tényező a nyugati vallási felekezetek, a katolikusok és a protestánsok közötti hegemoniáért folytatott harc mellett a török előretörése elleni küzdelem volt. A koronás uralkodók szívesen vállalták magukra a török elleni küzdelem propagandáját és az ehhez tartozó diplomáciát is, de az utókor elemzői számára már nem kérdéses, hogy a Habsburgok és az őket támogató pápák a katonai erejüket a nagy csaták utáni osztozkodáshoz tartalékolták. Jelen tanulmányunkban a Nyugat-Európában íródott tanulmányok közül, terjedelmi okok miatt négy szerző munkáját emeljük ki: Albertus Campensis, Ioannes Fabri, Paulus Iovius és Sigmund Herberstein írását.

Az írók – Sigmund Herbersteint kivéve – nem jártak Moszkvában, értesüléseiket kereskedőktől, diplomatáktól, tolmácsoktól, az orosz szolgálatot maguk mögött hagyó személyektől gyűjtötték. Az írók nem csupán lejegyez-

ték azt, amit hallottak, nem voltak a hallott ismeretek irodalmi megformálói sem, hanem munkájukhoz csatoltak másoktól, leginkább ókori szerzőktől származó ismereteket, ütköztették a közelmúlt eseményeivel, ellátták azokat kritikai észrevételekkel. Ezek a művek sokkal több információt tartalmaztak, mint amit egy utazó szemtanú láthatott, tapasztalhatott volna. Fáradozásuk eredményeként fantáziadús ismereteket tartalmazó munkák születtek. A művek ajánlásából megtudjuk, hogy az írók melyik prominens személyiség, a pápa, a császár, Ausztria főhercege, avagy magas egyházi méltóság szolgálatában álltak, feltételezzük tehát, hogy ők voltak a megrendelők.

Albertus Campensis (Alberto Campense, Albert Pighius, Albert Kampenszkij) műve¹ bevezetőjében leírja, hogy VII. Kelemen pápa számára – akinek a munkáját ajánlotta – van-e nagyobb megbecsülést hozó siker, mintha a messzi Szkítia a római egyház alá rendelődne, ha népe ugyanúgy szembefordulna a saját egyházával, ahogyan azt a lutheránusok tették. Nagyobb haszna lenne, mintha a keresztények fegyverrel legyőznék a törököt, egész Ázsiát, végül Afrikát is. A szerző tudni véli, hogy úgy 50–55 évvel korábban, az apja idejében orosz követek keresték fel az Apostoli Szentszékét, és szövetséget ajánlottak. De az akkori pápa hatalmas évi adót követelt tőlük annak jeleként, hogy szándékuk erős, és követelt továbbá tizedet és annátakat is. Amikor a követek hazatértek, meggyőzték az uralkodójukat, hogy az oroszok hite jobb a rómainál. A legfőbb érvük volt, hogy Rómában nem a lelkek megmentését és Krisztus dicsőségét akarják, hanem minden nép vagyonát. Campensis azonban meg akart felelni a megrendelője elvárásának, és úgy fogalmaz, állítja, hogy a jelenlegi moszkvai uralkodó, Vaszilij nemhogy elutasítaná szövetséget, hanem saját akaratából gyakran kereste is azt.

II. Gyula pápa amikor összehívta a lateráni zsinatot, Dánia királyának a közvetítésével arra kérte Moszkva uralkodóját, hogy követei útján vegyen részt a zsinaton – írja Albertus Campensis. A pápa és a király korai halála azonban megakadályozta a szándék teljesülését. X. Leó ugyancsak állhatatosan kereste az utat III. Vaszilijhez, aki Miksa császártól akart kapni királyi címet – írja, ezért még a római egyházhoz is csatlakozott volna, de a len-

1 *Albertus Campensis: De Moscovia ad Clementem VII. Venetiis apud Paulum Girardum MDXLIII. 16.*

gyekek közbeavatkoztak. Az orosz uralkodók Róma fenségét elismerő uralkodókkal kötöttek szövetséget és békéket is, amiben Campensis a csatlakozási szándék jelét vélte felfedezni.²

Albertus Campensis munkájában kitért arra is, hogy milyen személy járhatna eredménnyel az egyházi unió megvalósításának kérdésében, és milyen útvonalon kellene a követnek Moszkvába utaznia. Leírása érdekes olvasmány a kor embere és különösen egy vallási vezető számára. A realitáshoz hozzátartozik, hogy nem ismert olyan dokumentum, amelyben Moszkóvia bármely uralkodója hajlott volna a vallási unióról folytatandó tárgyalások irányába. Oroszország különféle katonai megfontolásból valóban kötött szövetséget a római egyház alá tartozó uralkodókkal. III. Iván nagyfejedelem 1493-ban János dán királlyal a svédek és a Hanza ellen szövetséget kötött. A kor diplomáciai dokumentumaiban viszont nincs szó egyházra vonatkozó kérdésekről.³ A litván területekért folyó küzdelemben többször írtak alá békét és fegyverszünetet. Az orosz uralkodók ezekben a dokumentumokban minden lehetséges alkalmat megragadtak a Litvániában élő oroszok, ortodoxok szabad vallásgyakorlásának támogatására.

Ioannes Fabri sváb származású dominikánus szerzetes volt. Az Erasmus hatása alatt álló, humanista műveltségű, protestantizmusellenes publicista Ferdinánd főherceg tanácsadója volt. A dominikánus szerzetes III. Vaszilij nagyfejedelem követeivel beszélgetett, akik Dél-Németországon keresztül, Spanyolországból hazafelé tartottak. Zaszekin-Jaroslavszkijt és Szemjon Trofimov diákot a Habsburg főherceg is fogadta. A gyűjtött ismeretek eleendőek voltak ahhoz, hogy munkáját hiteles források alapján megírtnak tekintsék. Az 1526-ban követként Oroszországba utazó Herberstein is ismerte Ioannes Fabri munkáját, Ferdinánd főherceg futárral küldte azt 1526 februárjában a már úton levő diplomaták után.⁴

A pápa vezetésével létrejövő egyházi uniót Ioannes Fabri is elmélkedései középpontjába állította, előnyeit azonban nem az egyház oldaláról vizsgálta, hanem az orosz hadsereg erejét vette számba. 200-300 ezer lovasról írt, szólt

2 Россия в первой половине XVI в. Сост. О. Ф. Кудрявцев, Москва 1997. 96–108.

3 Ю. Е. Щербачев: Датский архив 1326–1690. Москва 1893.

4 Ioannes Fabri 1525-ben megjelent munkájából nem maradt fenn példány. Ad Serenissimum Principem Ferdinandum Archiducem Austriae. Moscovotarum iuxta mare glaciale religio á D. Joanne Fabri edita, Basiliae apud Joannem Bebelivm Mense Ianuario A. 1526.

a fegyverzetükről és taktikájukról is, amelyet ütközetek idején alkalmaztak. A *Moszkvaiak vallása* címen ismert munkája nyílt antilutheránus polémia, hiszen a reformáció a katolikus világ kebelében érlelődött, mozgalommá szélesedett, gyors terjedése fenyegetően hatott a katolikus közösségre. Kitért rá, hogy a Rusz, az ortodox közösségek nem ismerik a vallási indíttatású társadalmi megrázkódtatásokat, a lakosság láthatóan szentül követi az egyház hagyományait. Fabri és más elbeszélők is kihangsúlyozták a moszkvaiak mélyen vallásos beállítottságát és istenfélelmét, sajnálkoztak, hogy a rájuk jellemző hithűség és becsületesség kívül van a római egyház határain, pedig kompenzálhatná a reformáció okozta hatalmas veszteséget a Róma fennhatósága alatt levő területeken. Ioannes Fabri bemutatásában az orosz ortodox egyház lenne a megfelelő szövetséges a reformáció elleni küzdelemhez.

Paulus Iovius (Paolo Giovio) 1512-től Rómában tevékenykedett, ismert, tehetséges történetíró volt, mindenkiről írt, aki jól megfizette. Iovius jegyezte fel, hogy a lengyel–litván csapatok az oroszok felett Orsánál aratott győzelmét úgy ünnepelték Rómában, mintha Krisztus nevében legyőzött, megvert ellenségről volna szó. Részletesen írt az orosz csapatok felszereléséről, a katonai rendtartásról, a hadsereg szervezésének rendjéről is. A lovasságot 150 ezerre becsülte. Az adatoknak nincs köze a valósághoz, az nem is volt fontos, hiszen céljuk propagandisztikus, hogy arra irányítsák a figyelmet, honnan kaphatna a katolikus Európa megmentő segítséget.

1525-ben érkezett Rómába, a pápai udvarba Dmitrij Geraszimov, III. Vaszilijnek, egész Rusz nagyfejedelemének követe. A Moszkóviáról szóló ismereteket Paulus Iovius a követtől kapta,⁵ Iovius közlése szerint a követ rendelkezett fontos dolgokról szent megbízatással. A pápának átadott orosz uralkodói oklevélben – azt beszélték – szó volt a keresztény vallás ellenségei elleni küzdelem támogatásáról. A nagyfejedelem azonban nem vállalt magára semmiféle konkrét kötelezettséget, nem szerepelt az oszmánok elleni fellépés. Valószínű, hogy az orosz udvar és diplomatái csak az illúziót akarták kelteni, hogy Moszkva kész harcolni Európáért, ha cserébe másféle támogatást kap: mestereket, mérnököket, szakértőket, akikre feltétlenül szüksége volt az országnak.

5 *Paulus Iovius: Libellus de legatione Basilii Magni Principis Moschoviae. Roma 1525.*

Iovius részletesen tanulmányozta az ortodox és a katolikus kolostori rendtartást, támogatóan nyilatkozott arról, hogy Oroszországban nem megengedett a szerzetesek hitelvi kérdésekről való prédikálása. E gyakorlattal állítja szembe a katolikus egyházban kialakult hitvitákat mint szokást, amelyben felismerhetőnek véli a római egyházban és a birodalomban kialakult zűrzavar forrását.

Bár vannak Paulus Iovius munkájában a reneszánsz kor szellemiségéből fakadó értékek is, felfedezni az ismeretlent, megismerni és feltérképezni a világ határait, a hajózásnak a szokásostól eltérő útvonalait, és ellenőrizni azok valóság voltát – ám az utóbbiak eltörpültek a kereskedelem szükségleteiből fakadó hajtóerő mellett. 1524–1525-ben kereskedők kezdeményezték az Apostoli Szentszék és az orosz uralkodó közötti követváltást. Itáliai kereskedők dolgozták ki antik szerzők megbízhatatlan közlései alapján az Ázsiába vezető tranzitkereskedelem útvonalát Oroszországon keresztül. Újólag Közép-Ázsia vízi úton való elérhetősége állt a középpontban. Paulus Iovius sok-sok kiadást megért munkája a latin műveltségű írók munkái között is kitűnik igényes megfogalmazásával és professzionalizmusával.

Sigmund Herberstein Oroszországról írt munkája 1549-ben jelent meg először latinul, tehát később, mint az említett történetírók – Albertus Camensis, Ioannes Fabri és Paulus Iovius – alkotásai. Herberstein járt Oroszországban 1517-ben és 1526-ban, de az ott látottak és hallottak nem lettek volna elegendők a *Rerum Moskoviticarum Commentarii*⁶ megírásához. A diplomata általában találkozott a birodalomba vagy Ausztriába érkező követekkel. Önéletrajzában is kitér arra, hogy feladatul kapta az érkező követek fogadását, amelynek kifejezésre kellett juttatnia a fogadó uralkodó udvarának fényességét és annak az uralkodónak a nagyrebecsülését is, akit az érkező követ képviselt. Sigmund Herberstein földije volt Mathäus Lang salzburgi érsek, aki maga is szenvedélyesen gyűjtötte a távoli vidékekről származó híreket, újdonságokat. Az érsek Miksa császár tanácsadója is volt, egyben Herberstein patrónusa is. Az ifjú Sigmund műveltségén, nyelvtudásán és személyiségjegyein kívül ez az együttállás is sokat segített neki abban, hogy igen fiatalon, 29-30 évesen már követként utazott a Német-római Birodalom császáranak képviselőjeként.

6 Sigmund Freiherr zu Herberstein: *Moscovia, der Hauptstat in Reissen*. Vienna 1557.

Tudjuk, hogy Herberstein ismerte a fent említett szerzők alkotásait és további, e tanulmányban nem említett írásos forrásai is voltak. A *Rerum Moskoviticarum Commentarii* erőt és a közölt ismeretek tekintetében magabiztosságot sugároz. Herberstein Oroszország-leírásából a vallás emberi oldala domborodik ki, a keresztség, az áldozás áll a középpontban. A vallási kérdésekkel foglalkozó részben foglalkozik az ikontisztelet megjelenési formáival, az ikon szerepével a mindennapi életben. Az ortodoxok és a katolikusok közötti érintkezés rituáléja és hasonló etnológiai és etnográfiai megközelítésű leírások adják a fent említett munkákhoz képest a vallási témájú ismeretek másságát és valós forrásértékét. Nem kerül kimondásra a munkában a katolikus és az ortodox vallás egyesítésének gondolata. Mintha az első három munka szerzője elfeledkezett volna arról, hogy azt oroszok is olvashatják, ha már kiadásra került a munkájuk, és leírásukkal egészében véve nem a közeledést erősítik. Herberstein viszont, ha kritizál, úgy fogalmazza meg a visszasságokat, hogy azon azok is mosolyognak, akiről szól a történet. Ebben rejlik talán a forrásértékén túli népszerűsége napjainkban.

Mély szakadék húzódik a nyugat-európai publicistáknak a keresztény vallás funkciójáról alkotott véleménye és az Oroszországban uralkodó vallásszemlélet között. Visszatekintve a korábbi, a 15. század elejének-közepének történéseire, szembetűnő a vallási vezetők és koronás uralkodók Oroszország-diplomáciájában a kérdéskör árnyaltabb megközelítése. IV. Jenő pápa (1431–1447) egyike volt az egyházi unió híveinek. A ferra–firenzei zsinaton részt vett Izidor, a Thesszalonikiben született konstantinápolyi pátriárka és kijevi metropolita is. Izidor a zsinatra II. (Vak) Vaszilij nagyfejedelem megbízásából érkezett 1437-ben, ahol az egyházi unió híveként tevékenykedett. Rómában elhalmozták címekkel, kardinális kinevezést kapott, és Oroszország északi területeire kinevezték apostoli legátusnak. Oroszországba visszatérte után tudatosult a nagyfejedelemi udvarban, hogy Izidor az oroszok felfogása szerinti igaz hit, az ortodox keresztény vallás érdekei ellenében foglalt állást a zsinaton. 1441 tavaszán az igaz hittől elhajló egyházi vezetőt II. Vaszilij nagyfejedelem parancsára megfosztották egyházi méltóságától, és őrizet alá helyezték. Hamarosan, 1441 őszén megszökött. A források szerint 1453-ban, a törökök ostroma

idején Konstantinápolyban tartózkodott. 1462-ben halt meg Rómában, ahol a konstantinápolyi pátriárka címet viselte.⁷

A korban is köztudott volt, hogy Konstantinápoly nem tudja megvédeni magát a török támadásától. A rendkívül kulturált, művelt, tájékozott értelmiség egy csoportja, akiknek a világképe a francia műveltséget közvetítő Latin Császárság hatása alatt formálódott, valóban azt remélte, hogy Konstantinápoly Rómából kaphat segítséget a török ellen. Izidor tehát ennek a csoportnak a szemléletét követve tárgyalta a pápával, és próbált segítséget kérni Moszkvától, de kudarcot vallott. 500 év múltán is érződik megítélésében, hogy elutasítják, hazaárulónak tekintik. Nos, tudnunk kell, hogy a török hódítás korában még szépirodalmi alkotásokban sincs szó arról, hogy Moszkva akár megvédeni, akár felszabadítani akarta volna Konstantinápolyt a töröktől.

Volt Oroszországra nézve Bizánc bukásának előnye is. A város eleste után csökkent az oroszok vallási szervezeti függősége. Gyakorlattá vált, hogy a moszkvai metropolitát a moszkvai uralkodó nevezte ki hivatalába, nem kellett Konstantinápolyba utaznia megerősítésért. Oroszország és a konstantinápolyi pátriarkátus kapcsolatának megújítására 1518–1519-ben került sor. Nem témája a tanulmánynak a pravoszláv vallási vezetők egymáshoz való viszonyának alakulása, de bizonyos, hogy az orosz államnak nem állt érdekében a konstantinápolyi pátriárka hatalmának erősítése, mint ahogyan nem állt érdekében Rómának sem. A 16. század elején Moszkva még nem volt önálló pátriarkátus, de az európai vezetők jól ítélték meg, hogy az ortodox vallás központja Oroszországba helyeződött át, és a hatalom hordozója az orosz uralkodó, nem pedig a vallási vezető. Vallási kérdésekben tehát az uralkodót keresték meg a római pápák. A 15. században még csak indirekt módon, például a dán király közvetítésével – a 16. században azonban már direkt és intenzív lett a diplomáciai követváltás Róma és Moszkva között.

1518-ban X. Leó pápa az uniót úgy ajánlotta, hogy ennek fejében egész Rusz nagyfejedelmét, Moszkóvia uralkodóját integrálták volna az európai keresztény uralkodók sorába: a moszkvai metropolita pedig pátriárka rangot kapott

7 Россия в первой половине XVI в. и. м. 171.

volna olyan hatáskörrel, amivel a konstantinápolyi pátriárka rendelkezett. A Moszkvai Cárság rangja pedig azonos lett volna a német-római császáréval.⁸

Már X. Leó pápasága idején határozott arculata volt az orosz ortodox egyháznak, amely Oroszország jövőjét perspektivikusan az egyházzal karöltve építette. Az egyház értelmisége elkötelezte magát az uralkodó mellett. Megfogalmazódott a gondolat, hogy Bizánc bukása után Oroszországban él tovább az igaz hit, és Oroszország nagyságát is vallásával magyarázták. Zozsima a 15. század végén Moszkvát Konstantin új városának nevezte. A 16. század elején Filofej szerzetes megfogalmazta a Moszkva – harmadik Róma elméletet. Filofej III. Vaszilijhoz írott irodalmi zsánerű levelében így fogalmazott: két Róma elesett, a harmadik áll, negyedik nem lesz. Ez a gondolat jelentős szerepet kapott az állam hivatalos ideológiájában, amely szemben állt a Vatikán kísérletével, hogy kiterjessze befolyását Oroszországra. A 16. század harmadik negyedében a moszkvai metropolita megbízására írták a Sztjepennaja Knyigát, amelyben rangjuknak megfelelően rendszerezték az orosz történelem személyiségeinek arcképcsarnokát. Elkezdődött a könyvek és dokumentumok szisztematikus gyűjtése, másolása, az új körülményekhez illeszkedő újrafogalmazásuk és szerkesztésük.⁹

A szerzetesek között indult mozgalom Nyíl Szorszki (1433–1508) fellépésével kezdődött, a résztvevőit pedig önzetleneknek („нестяжательство”) nevezték. A monostorok és szerzetesek gazdagsága ellen léptek fel, bírálták a földtulajdont és a falvak birtoklását. Azt kívánták, hogy a monostorok legyenek a szellemi élet iskolái, külsőségek helyett az emberi szellem gazdagítására törekedjenek, hogy a külvilág ne zavarja a lélek fejlődését, tökéletesedését. A csoporthoz tartozott Vasszian (1470 körül–1545), Makszim Grek (1470 körül–1556) és mások. A mozgalom szellemi csúcát Makszim Grek fellépéséhez lehet kötni, aki szisztematikusan bírálta az ortodox vallás mint az igaz hit vallási tartalmát, és felvázolta az Isten kegyelméből uralkodó cár ideális arculatát. Az orosz föld szent voltának felfogása rendkívül népszerű volt a lakosság és az egyházi vezetők körében. Az önzetlenek mozgalma Szent Orosz-

8 X. Leó oklevele: И. Григорович: Переписка пап с Российскими государями в XVI веке. СПб. 1834, №. 1. С. 3.

9 Bibliotekar.ru/rus/20.htm. Николай Ходарковский: О чем молчат архивы... 2016. április 10.

ország súlyának emelésén és az ortodox vallás az Evangélium szellemiségéhez közelítésén fáradozott. Tehát Oroszországban az üldözött ellenzék is az ortodox keresztény vallás függetlenségének, az orosz állam hatalmi erősítésének alapján állt. Nem látszik Oroszországban olyan politikai csoportosulás, amely a nyugat-európai törekvések befogadását támogatná. A 16. század elejétől pedig az uralkodóktól, a pápáktól és a császártól egymás után érkeztek követek, akik Oroszország Nyugat-Európához integrálásán fáradoztak.

Vaszilij, egész Rusz nagyfejedelme halála után kiskorú gyermeke, IV. Iván (Rettegett) került Moszkva trónjára, nevében az egymással a nagyobb befolyásért harcoló csoportokból álló Bojári Duma kormányzott. A belpolitikai helyzet nem volt alkalmas hadviselésre, sem a litván hadszíntéren, sem a tatárok ellen. 1537 után súlypont nélkülivé vált a nyugat-európai hatalmaknak a diplomáciai kapcsolata Oroszországgal.

A kép túl tökéletes, vajon miről hallgatnak az archívumok...